

Тақризи

**муқарризи расмӣ ба рисолаи илмии Дилшоди Ҳабибулло дар мавзӯи:
“Тағйирпазирии генотипии аломатҳои аз ҷиҳати хочагидорӣ фоиданок дар
баъзе навъҳои гандум ва ҳамавледи ёбоии онҳо дар шароити водии Ҳисор”
барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) доктор аз рӯи
ихтисоси 6D060707 – Генетика**

Ба вучуд овардани навъҳои серҳосилу сифати биохимиявии доншон баланд ва дар айни замон дорои устувории экологию фитопатогенӣ буда, масоили муҳими илмӣ – амалӣ ба ҳисоб меравад. Агарчӣ дар ин равиш корҳои зиёди илмӣ аз ҷониби мутахассисони ин соҳа анҷом дода шуда бошанд ҳам, вале талаботи вобаста ба афзоиши аҳолии қурраи Замин, тағйирёбии глобалии иқлим, кам гардидани ҳосилнокӣ ва осебпазирии навъҳои гандум ба касалиҳо, бешубҳа таҳияи усулҳои наву замонавӣ ва баландсифатро дар самти рушди корҳои генетикум селекционӣ, тақозо мекунад. Дар баробари ин, зарурате ба миён меояд, ки барои ҳалли ингуна масъалаҳо ҳарчи зудтар дар асоси барномаҳои ҳалталаби генетикум – селекционӣ омузиши захираҳои генетикии навъҳои пурқимати гандуми маҳаллию қадима ва намудҳои ёбоии сараҷдодони онҳо (намудҳои авлоди *Aegilops L.*) таҳия гардида мавриди истифодаи мақсадноки селекционӣ, қарор дода шаванд. Зеро, дурагакунии зироатҳои мазрӯӣ бо намудҳои авлоди хешони дурашон барои бавучудовариӣ навъҳо ва намунаҳои нави он растаниҳо ба талаботи баланди имрӯзаи растанипарварӣ ҷавобгӯ мебошад. Аз ин рӯ, мақсад ва вазифаҳои дар ин кори таҳқиқотӣ дарҷ гардида, имконият медиҳад, ки генотипҳои пурарзиши зироатҳои кишоварзӣ, аз он ҷумла навъҳои гандум аниқ қарда шуда, генофонди маводҳои аввалияи селекционӣ боз ғанитар гардонда шаванд.

Барои ноил шудан ба мақсад дар кори диссертатсионӣ, докторант (PhD) масъалаҳои зеринро ҳал намудааст:

— Муайян намудани марҳилаҳои хоси афзоиш ва рушди навъҳои гандуми омӯхташуда ва намудҳои ёбоии онҳо дар асоси мушоҳидаҳои фенологӣ;

— Таҳлили элементҳои сохтори хӯша вобаста аз генотип, соли ҳосилдиҳӣ ва таъсири радиатсия (нурпошӣ) бо элементҳои радиатсионии Co_{60} ;

— Муайян намудани дараҷаи тобовариӣ навъҳои гандуми омӯхташуда нисбат ба касалии занги зард ва таҳқиқи микроскопии он дар марҳилаи пӯхтарасии уредоспора;

— Таҳлили биохимиявии дон дар навъҳои аз ҷиҳати генетикӣ ва селекционӣ, пайдоиши гуногундоштаи гандум;

— Муайян намудани ҷузъҳои биохимиявӣ сифати дон ва «Ганосуби вазни як дон ба вазни сафеда дар он» дар намудҳои гуногуни *Aegilops*, вобаста аз генотип ва шароити муҳити парвариши онҳо;

— Таҳлили муқоисавӣ хусусиятҳои генетикию-биокимиёвӣ дурагаи «Гандуми навъи Чагер х *Ae. tauschii*.» ва устувории он ба омилҳои муҳит.

Навовариҳои илмӣ таҳқиқот:

1. Дар натиҷаи таҳлили муқоисавӣ давраҳои нашъунамо ва инкишофи навъҳои таҳқиқшудаи гандум ва ҳамавлоди ёбоии онҳо, ба таври боварибахш умумият ва фарқияти онҳо нисбат ба мӯҳлат ва давраҳои байнифазагӣ, муайян карда шудааст.

2. Коркарди усулҳои микроскопӣ, барои ҳисоб ва муайян кардани марҳилаҳои рушди занги зард аниқ карда шудаанд, ки метавонанд барои муайянсозии баъзе расаҳои нави он дар растаниҳои омӯхташаванда, кӯмак расонанд.

3. Таҳлили биохимиявӣ дони навъҳои гандуми омӯхташуда нишон дод, ки агар барои гандум равиши “ангиштобӣ” нақши муҳимтар дошта бошад, пас барои *Aegilops* равиши “сафедагӣ”, дар инкишофи дон аҳамияти хоса дорад.

4. Вобаста ба такроран киштукор кардани 9 навъи гандуми мулоим дараҷаи коэффисиенти тағйирёбии ($v\%$) унсурҳои асосии хӯшаи онҳо муайян карда шудааст. Нишон дода шудааст, ки агар дарозии хӯша ва миқдори хӯшачаҳо дар он дорои тағйирёбии кам бошанд, он гоҳ аломатҳои вазни хӯша, миқдори дон ва вазни поя тағйирёбиашон бештар ва хело назаррас мебошад. Ин аломатҳо дар якҷоягӣ, моҳияти генетикӣ ва пайдоиши селексионии генотипҳои омӯхташударо инъикос мекунанд.

Аҳамияти илмӣ амалии таҳқиқот. Муайян кардани марҳилаҳои нашъунамо, инчунин давомнокии давраҳои нашъунамои растаниҳои омӯхташуда метавонад, бо истифода аз баъзе намудҳои *Aegilops* (дар корҳои селексионӣ) барои ба вучуд овардани навъҳои серсафеда ва ба муҳити атроф тобовари гандуми мулоим мусоидат кунад.

Дар натиҷаи омӯختани дараҷаи тобоварии навъҳои гандуми мулоим ба занги зард муайян карда шуд, ки навъҳои Шумон, Садоқат, Ормон ба ин касалӣ ва инчунин навъи Шамъ (гандуми саҳт) нисбати радиатсия (Co_{60}) хусусияти тобоварии бештар доранд.

Мувофиқи нақшаи тадқиқоти генетикию биохимиявӣ, намунаи дурагаи навъи Чагер х *Ae. tauschii* муфассалтар омӯхта шудааст, ки вай дар як генотип якчанд хусусиятҳои фойданокро доро буда, метавонад дар корҳои селексионӣ ҳамчун маводи ибтидоӣ, истифода бурда шавад.

Маводҳои илмӣ ин рисоларо ба донишҷӯёни курсҳои махсуси Биологии равияҳои “Генетика” ва “Селексияи растани” дар донишгоҳҳои Тоҷикистон

хамчун лексия тавсия карда мешавад, инчунин хангоми гузаронидани корҳои амалӣ, бошад барои омӯзиши дақиқтар усулҳои микроскопии микроорганизмҳо пешниҳод карда мешавад (занбӯруғҳо).

Нуқтаҳои асосии ба дифоъ пешниҳодшуда:

— Омӯзиши фенологӣ ва таҳлили мукоисавии унсурҳои сохтории хӯша ва маҳсулнокии дони навҳои гандуми пайдоишашон гуногун вобаста ба генотип ва солҳои омӯзиш;

— Баҳодиҳии иммунологии дараҷаи муковимати навҳои гандум ва пешавлоди онҳо ба таъсири занги зард, барои навбандии онҳо аз рӯи дараҷаи муковимат ва муайян намудани расаҳои хоси навҳои омӯхташуда, нисбат ба ин патоген;

— Тадқиқоти микроскопии спораҳои занги зард дар марҳилаи болиғшавии уредоспораҳо дар навҳои гандуми омӯхташуда, барои муайян кардани дараҷаи шабоҳат ва фарқияти онҳо тибқи параметрҳои морфобиологӣ (спораҳои омӯхташуда) вобаста ба генотип ва дараҷаи муковимати навҳои омӯхташуда ба ин патоген;

— Таҳлили биохимиявии таркиби дон дар навҳои гандуми омӯхташуда ва намудҳои *Aegilops*, вобаста ба якчанд соли парвариш ва омилҳои иқлимии маҳалли зисти онҳо, ҷиҳати рушду равишҳои селекционӣ-генетикӣ, ҳамчун маводи аввалия барои ба вучуд овардани навҳои баландсифат ва ба касалиҳо тобовар;

— Ба вучуд овардани маводи ибтидоии пурарзиши гандуми мулоим, ки ба шароити табиӣ иқлимии маҳал мутобиқатдоранд ва инчунин тавсифи генотипии дурағаи константии (собити ё намунаи) гандуми навӣ Чагер х *Ae. tauschii*, аз рӯи аломатҳои омӯхташуда.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ.

Диссертатсия ба якчанд банди шиносномаи ихтисоси 6D060707 – «Генетика» мутобиқат мекунад:

Мувофиқи банди 4. Омӯзиши фенологии марҳилаҳои нашъунамои навҳои ояндадори гандуми мулоим ва ҳамавлоди ёбоии онҳо, – боби 3 зербоби 3.1 ва 3.2.;

Мувофиқи банди 6. Аз боби 3 то боби 6 рост меояд;

Мувофиқи банди 8. Таъсири радиатсионии Co_{60} ба дони навҳои омӯхташудаи гандум, – боби 5 зербоби 5.3.;

Мувофиқи банди 12. Аз боби 3 то боби 6 рост меояд;

Мувофиқи банди 14. Арзиши агробиологӣ устувории гандум ба занги зард, Бақайдгирии биосистематикии растаниҳо аз рӯи дараҷаи сироятёбӣ ба занги зард, Таҳқиқи микроскопии занги зард дар марҳилаи ба болиғрасии уредоспораҳо – боби 4, – зербоби 4.1., ва 4.2.;

Мувофиқи банди 16. Аз боби 3 то боби 6 рост меояд;

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Маводҳои рисолаи илмӣ дар семинарҳои илмии ҳамасолаи Институти ботаника, физиология ва генетикаи растании АМИТ, конференсияи IV-уми байналмилалӣ илмӣ-амалӣ «Нақши олимони ҷавон дар рушди илм, навоарӣ ва технология» (Душанбе 2020); конференсияи ҷумхуриявӣ «Ғуногуннамудии биологии экосистемаҳои кӯҳии Помир вобаста ба тағйирёбии иқлим» (Хоруғ, 2021), баррасӣ гардидааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи мавзӯи илмӣ-тадқиқотии озмоишгоҳи бехатарии биологии Институти ботаника, физиология ва генетикаи растании АМИТ: «Механизмҳои генетикию-молекулавӣ ва устувории растаниҳое, ки дар асоси услҳои биотехнологӣ ба даст оварда шудаанд» ва дар зермавзӯи «Омӯзиши генетикию-молекулавӣ ва физиологияю – биохимиявӣ генофонди зироатҳои ғаладонагӣ бо мақсади истифодаи онҳо дар селекцияи навҳои нави ҳосилнок» иҷро карда шудааст (рақами қайди давлатӣ №0116ТJ00540).

Саҳми шахсии докторант (PhD) дар таҳқиқот: муаллиф шахсан дар ҷамъоварӣ ва таҳлили сарчашмаҳо адабиётҳои илмӣ, оид ба самти таҳқиқот, гузаронидани таҷрибаҳои саҳроӣ ва мушоҳидаҳои фенологӣ, гузаронидани корҳои озмоишгоҳӣ, усулҳои дурагакунӣ, интиҳоб, коркард ва ба дастовардани натиҷаи илмӣ, коркарди оморӣ ва навишти мақолаҳои илмӣ иштирок кардааст, ки ин 80-85%-ро ташкил медиҳад.

Интишороти натиҷаи рисолаи илмӣ. Оид ба мавзӯи диссертатсия 7-кори илмӣ-таҳқиқотӣ, аз ҷумла 4 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳое, ки аз тарафи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шудааст, 1 монография дар ҳаммуаллифӣ ва 2 фишурда ба нашр расидааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Рисолаи илмӣ дар ҳаҷми 143 саҳифаи ҷопи компютерӣ дарҷ гардидааст ва аз 6 боб, 29 расм, 22 ҷадвал, хулосаҳо ва замимаҳо иборат мебошад. Дар рисола 126 номгӯи сарчашмаҳои адабиётӣ, истифода бурда шудааст, ки аз он 21-тояш бо забонҳои хориҷӣ мебошанд.

Диссертатсия ба талаботи банди 67 ва 69 – и тартиби додани дараҷаҳои илмӣ ва унвонҳои илмӣ (дотсент, профессор), ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми июни соли 2021, таҳти №267 тасдиқ шудааст, мувофиқ мебошад. Он фарогири масъалаҳое, мебошад, ки барои рушди илми генетика ва селекция дар Тоҷикистон муҳим арзёбӣ мегардад. Диссертатсия аз тарафи муаллиф мустақилона навишта шуда, қори ба анҷомрасидаи комил мебошад. Натиҷаҳо ва нуктаҳои навини илмии барои химоя пешниҳод шуда, саҳми шахсии муаллифи диссертатсияро нишон медиҳад.

Мавзӯи ва мазмуни таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 6D060707 – Генетика, ки аз рӯйи он ба Шӯрои диссертатсионӣ мувофиқи фармоиши

Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз санаи 02 март соли 2022, таҳти №86/шд ҳуқуқи қабули диссертатсияҳо барои химоя дода шудааст, мувофиқ мебошад. Ҳамзамон таҳқиқот ба талаботи Феҳристи ихтисосҳое, ки аз рӯи онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон унвонҳои илмӣ дода мешаванд ва бо қарори Раёсати Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02 март соли 2022, таҳти №86/шд тасдиқ шудааст, мувофиқат мекунад.

Дар таҳқиқоти диссертатсионии Дилшоди Ҳ истифодаи мавод бидуни иқтибос ба муаллиф мавҷуд набуда, тамоми сарчашмаҳои истифодашуда бо ишора ба муаллиф ё маъхаз тавассути иқтибос ба расмӣ дароварда шудаанд, ки аз ҷиҳати шудани ба талаботи банди 2 ва зербандҳои 67 ва 69 «Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ ва унвони илмӣ (дотсент, профессор)» - и Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 30 июни соли 2021, таҳти №267 тасдиқ шудааст, қомилан мувофиқат мекунад ва гувоҳӣ медиҳад.

Диссертатсия қори илмӣ ба анҷомрасида буда, барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD) доктор аз рӯи ихтисоси 6D060707 – Генетика мувофиқ аст.

Дар диссертатсияи мазкур дар баробари ҷустуҷӯҳои бобарори эксперименталӣ баҳсу баррасии муҳими илмӣ баъзе камбудииҳо ва норасоииҳо низ ҷой доранд, ки зикри онҳо барои тақмили диссертатсия аз аҳамият ҳолӣ нестанд:

1. Дар боби – 2., зербоби – 2.1., хабаристикаи навъи гандуми Ориёно дода нашудааст.

2. Дар боби – 2, зербоби 2.3., “Шароити агроиклимӣ макони гузаронидани таҷрибаҳо” фоизи намнокии ҳаво оварда нашудааст, ҳоло он ки афзоиши касалии занги зард аз он вобастагии қалон дорад (саҳифаи 46).

3. Дар саҳифаи 47 – дар ҷадвали 2.2.1., ҳарорати миёнаи ҳаво бо ҳарорати миёнаи бисёрсола муқоиса қарда нашудааст.

4. Дар саҳифаи 116 – чунин ҳулосабарори оварда шудааст: Ҳамин тавр, натиҷаҳо нисбатан аниқ нишон медиҳанд, ки дурағаи омӯхташуда аз ҷиҳати генотипикӣ устувортар буда, аз рӯи баъзе аломатҳои морфобиологии омӯхташуда аз навъҳои омӯхташудаи гандум бартарӣ дорад. Инро чигуна фаҳмидан мумкин аст?

Камбудииҳои ҷойдошта қиммати қорро қоста намекунад ҷузъӣ, дуҷумдараҷа ва дар оянда барои диссертант ислоҳшаванда мебошад.

Диссертатсияи Дилшоди Ҳабибулло дар мавзӯи: “Тағйирпазирии генотипии аломатҳои аз ҷиҳати хоҷагидорӣ ғоиданок дар баъзе навъҳои гандум ва ҳамаҷлади ёбии онҳо дар шароити водии Ҳисор” таҳқиқоти қомилу

анҷомёфта буда, мазмуни он бо муҳтавои дар автореферати диссертатсия оварда шуда мувофиқат менамояд. Мақолаҳои илмии ҷопнамудаи муҳаққиқ мазмун ва муҳтавои асосии диссертатсияро инъикос мекунанд.

Диссертатсия ба талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон комилан ҷавобгӯ мебошад.

Муаллифи он сазовори дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) доктор аз рӯи ихтисоси 6D060707 – Генетика мебошад.

Муқарризи расмӣ:

Эшонова Зебунисо – номзоди илмҳои кишоварзӣ, мудири озмоишгоҳи селекцияи гандум ва ҷави Институти зироаткории Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон Эшонова

Имзои н.и.к., З. Эшонова – ро тасдиқ мекунам:

Нозири кадрҳои Институти зироаткории АИКТ
Раҷабзода Ф. Ф.
«21» феврал соли 2023

Нишонӣ:

735022, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Ҳисор, шаҳраки Шарора,
кӯчаи Дӯстӣ

Тел: (+992)777-17-79-70,

(+992)555-55-92-79

E-mail: ziroatkor@mail.ru

Web: www.zemledelie-tj.ucoz.ru